

אסף אל-בר

שלם שאינו מושלם

המעשה החינוכי הוא תרגול רוחני בפני עצמו, אם הוא מכוון גם לחינוך האופי העצמי של המהנכים, כהגדרתו של מרטין בובר

אלא תכליתו כפעם בפעם האדם בשלמותו, ולא רק לפי ממשותו הנוכחית, שהוא חי בה לעיניך, אלא גם לפי האפשרות הגנוזה בקרבו" (בובר 1984).

תכליתו של החינוך הטוב היא "האדם בשלמותו" וחובתו של המהנך איננה רק לכוון לתכלית זו, אלא גם לזהות את פוטנציאל השלמות שחבויה בחניך וטרם התממשה.

אולם כיצד אפשר לכוון לאותה שלמות ולהביא למימושה? "על שלמותו של החניך", עונה בובר, "משפיעה רק שלמותו של המהנך, הוויתו השלמה שלא במתכוון". המהנך צריך להיות "אדם חי, שלם, המביע את עצמותו ישר לזולת: חיותו מקרינה עליהם ומשפיעה ביתר תוקף וטהר דוקא בשעה שאין עולה כלל על לבו הרצון להשפיע עליהם" (שם).

בובר, כהוגה של מפגש, קשר, דיאלוג, מניח את כל עולו של המעשה החינוכי על אופיו ודמותו של המהנך. גם אם נאמץ גישה רכה יותר, לא נוכל להתעלם מהעובדה שבתהליכים של חינוך האופי תהיה לאופיים של המהנך או המחנכת השפעה ניכרת על התהליך החינוכי.

בובר מרגיש את הספונטניות, את המפגש החינוכי שאין בו כוונה מחנכת. ואכן, גם המחקר מראה שערכים גלויים (אקספליציטיים) שמחנכים מנסים לחנך אליהם נתקלים בהתנגדות, ואילו ערכים נסתרים או לא מודעים (אימפליציטיים) חודרים ומשפיעים ביתר קלות. מבחינה פילוסופית ההסבר פשוט – קל הרבה יותר להתנגד למסר כאשר אני מודע לכך שמנסים לחנך אותי, אולם כשאין ניסיון אלא פשוט "התנהלות" – קשה הרבה יותר להתנגד.

...

נותרת השאלה כיצד אנו, כמחנכים, מטפסים לרמת שלמות האופי הנדרשת כדי לעמוד בסטנדרט הבובריאני? תשובתו של בובר מפתיעה: "המהנך אינו צריך להיות גאון מוסרי כדי לחנך

"הבא לתקן יתחיל בו בעצמו; הווה אומר, יתחיל, אבל לא יסיים: חייב אדם לצאת לדרכו מעצמו, ולא לכוון את דרכו אל עצמו; מוטל עליו לתפוס את עצמו, אבל חלילה לו שיהא נתפס אל עצמו ויטפל בעצמו".

מרטין בובר, בפרדס החסידות

תרגול רוחני משמעו אימון שמכוון אל הרוח, אל התודעה, פנימה. המושג שסידהרתא גוואטמה – הבודהא ההיסטורי – השתמש בו לתאר את אימון הרוח היה "בהוונה", שפירושה פיתוח התודעה וטיפוחה. "בהוונה" נוגעת לכל תהליך של התכנסות פנימה שמטרתו לפתח את התודעה כדי להפוך את האדם לטוב יותר. רוחניות בהקשר זה היא תהליך של שינוי האופי, התמרת התודעה או תיקון אדם במושגיו של מרטין בובר.

המשגה של רוחניות כתיקון אדם מבהירה את הקרבה בין רוחניות לבין המעשה החינוכי שבו אנו מלווים אנשים צעירים ונשים צעירות בתהליך עיצוב אישיותם.

ההתייחסות לחינוך כתהליך התמרה של התודעה, גם בהגדרתו המינימליסטית ביותר, מדגישה את מידת האחריות שמוטלת עלינו המחנכים והמחנכות. בחיבורו "על חינוך האופי" מבהיר מרטין בובר את גודל האחריות של המחנכים.

...

בובר, אחד מהוגי הדעות החשובים במאה העשרים, הציג פילוסופיה דיאלוגית שבמרכזה העובדה שהאדם יצור הנתון תמיד בזיקה, בקשר בין-אישי, בדינמית. לטענתו, אי אפשר להבין את האדם כשלעצמו, אלא רק מתוך התבוננות עליו כעל יצור בין-אישי. לא מפתיע אפוא שהגותו החינוכית של בובר מעמידה במקום מרכזי כל כך את הקשר בין המהנך לחניך ואת התהליך החינוכי שצומח מתוך קשר גומלין זה.

המהנך האמיתי, מסביר בובר, "אינו מכוון רק לכוח זה או זה של חינוכו כמי שרוצה להקנות ידיעות או הרגלי חריצות מסוימים,

אסף אליבר מלמד פילוסופיה בתיכון ע"ש ברנר ובמסגרות נוספות, כותב דוקטורט שעוסק בפדגוגיה דיאלוגית המבוססת על הפילוסופיה והפרקטיקה הבודהיסטיות

השפע של פרקטיקות למעשה התיקון הפנימי – תיקון האדם – והיכולת להצביע על קשר בין הפרקטיקות הללו לבין איכויות שאנו מבקשים לפתח ולטפח.

בהקשר הנידון אפשר להתייחס לתרגולים של התכנסות פנימה (מדיטציה) שמטרתם לפתח בינה עצמית באמצעות תשומת לב (מיינרפולנס) או לתרגולים שמטרתם לפתח חמלה.

...

אולם ברצוני להרגיש כאן את ההתייחסות למעשה החינוכי עצמו כמעשה של תיקון – כפרקטיקה מיוחדת שבאים בה לידי מימוש תיקון האדם ותיקון העולם בעת ובעונה אחת.

המעשה החינוכי הוא לכאורה מעשה של תיקון עולם, אך הוא מזמן לנו שוב ושוב תזכורת על הצורך הרחוק בתיקון עצמנו. אם יש בנו מידה בסיסית של צניעות הרי שאנו מבחינים שוב ושוב במרחק ביננו לבין המושלם. אם יש בנו מידה בסיסית של אחריות ואהבה הרי שאלה הופכות לרצון עז להיות שלמים יותר עבור החניכים והחניכות שלנו.

מדובר פה לא רק על צורך ברמות מינימום של צניעות ואחריות, אלא גם בגישה שאנו באים אתה למעשה החינוכי. האתוס הקפיטליסטי-נרקסיסטי אומר לנו שכאשר אנו ניגשים אל המעשה עלינו להיות מצליחנים, כלומר כבר מושלמים. האתוס הרוחני אומר לנו שעלינו להיות על דרך, בתהליך של התמרת התודעה, ובראש ובראשונה לדעת היכן אנו עומדים – לדעת את עצמנו.

הכישלון היחיד שאפשר להתייחס

אליו כמעשה של החינוך הרוחני אינו קשור לשום תוצאה חיצונית בעולם החומרי. כישלון רוחני מצוי אך ורק בויתור על ההמשך הנחוש בדרך הרוחנית – על המשך התהליך של תיקון האדם בדרך הטובה ביותר שאנו יכולים לעשות.

האדם השלם אינו מתיימר להיות מושלם ואינו מתיימר לעשות את מה שאין הוא יכול לעשות, אולם מידת השלמות משמעה שאין הוא מהסס לעשות את הטוב ביותר האפשרי, גם אם מדובר בטוב חלקי. בד בבד הוא או היא יודעים שככל שאנו מתפתחים כך מתפתחת היכולת שלנו לפעול בעולם.

המעשה החינוכי מכוון אם כן לתיקון האדם לא פחות משהוא מכוון לתיקון העולם. הקרבה בין תיקון האדם לחינוך האופי היא מקור מתמיד להשראה, ליצירתיות ולכוחות נפש עבור המחנכים. חינוך האופי, כמו מעשה התיקון, משתרע לכל הכיוונים – פנימה והחוצה. המחנך האמיתי הוא המחנך שאינו שוכח שמחויבותו לחינוך אופיו שלו היא נדבך הכרחי של פועלו. ■

בעלי אופי", הוא אומר ומציג תפיסה של אדם "שלם שאינו מושלם" (שם).

זהו אדם שיש לו שתי מידות מרכזיות: ענווה מצד אחד ובינת עצמו מצד אחר. את הענווה מגדיר בובר כמודעות לעובדה שכל אחר הוא "רק יסוד אחד בתוך שפע החיים, רק הוויה בודדת בכל המציאות הזו המשפיעה על החניך" (שם).

המושג "בינת עצמו" מדגיש את תפקידו הייחודי של המחנך להשפיע על האדם השלם ולאפשר לו לצמות. בינה עצמית זו כוללת בתוכה תחושת אחריות כלפי העולם, שנובעת מההבנה שיש אמת באשר למהות הקיום האנושי ונובעת ממנה גם היכולת ליצור זיקה לחניך ולאהוב אותו.

התבונה המשלבת את שתי הסגולות האלה היא ידיעה של האמת הקיומית באשר לאפסות האדם ("הנך רק יסוד אחד בתוך השפע"), מבלי שזו מובילה לניהיליזם, ולא להפך – לאחריות ולאהבה.

המחנך הבובריאני יודע אפוא לא רק את עצמו אלא גם את מקומו בעולם. הענווה מבינה שאי אפשר להתהוות האופי האנושי תהיה תלויה אדם אחר בלבד, משמעותי ככל זיהיה. אולם תובנה זו אינה מפחיתה הוא זה מתחושת האחריות שהמחנך ש כלפי החניך, אחריות שנובעת הבנת תפקידו הייחודי – חינוך האדם שלמותו, יצירת הפגישה הפרדגוגית-אלוהית ואהבת החניך.

האדם השלם שאינו מושלם הוא דם שמודע לאי-שלמותו ולמגבלות יחו – ולכן הוא עניו. עם זאת הוא דע את עצמו, כלומר מבין גם את אחריות שיש לו כלפי העולם וכלפי אחרים, האחריות לאהוב.

השתמעותה הראשונה של אחריות

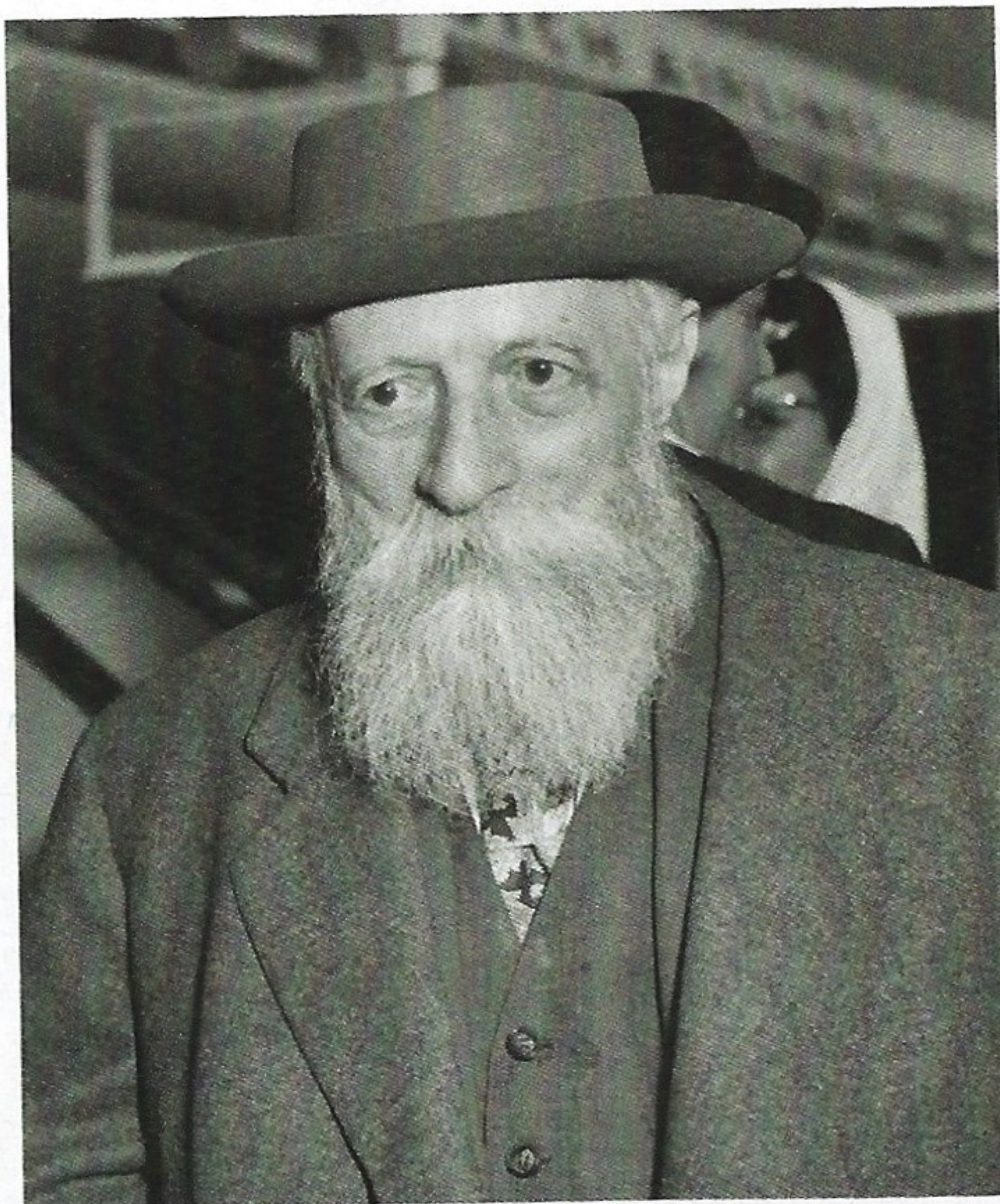
היא המחויבות לתיקון אדם: "הבא לתקן יתחיל בו בעצמו". אולם ידיעה העצמית יודעת גם כי "כשאני לעצמי – מי אני", והיא זוכת גם לתיקון העולם. דמות "המחנך האמיתי" שמוצגת פה א דמות של אדם שנמצא על דרך – אדם שעושה בעצמו תהליך ל תיקון. הלגיטימציה לעסוק בחינוך האופי של התלמיד היא ניסוק הרוחני של המחנך בחינוך עצמי של אופיו – העבודה ורחנית.

...

הדיאלקטיקה בין ענווה לאחריות, בין ענווה לידיעה עצמית הבת, מהדהדת את היחסים בין ריקות לחמלה בבורהיום המאוחר: קות היא ההבנה של זמניותו ואפסותו של האדם אל מול מציאות "סופית. תובנה שיש בה ענווה.

אולם תובנה זו מקבלת ערך זהה לערכה של החמלה האוהבת: צון להפחית את סבלם של האחרים שנובע מיריעת הקשר ידי ביננו לבין כל הסובבים אותנו. הדרך הבורהיסטית קוראת יתוח בריזמני של שתי הסגולות האלה, אשר משולות לשתי פיים שהכרחי שיהיו מאוזנות.

ייחודה של הפילוסופיה הבורהיסטית כפילוסופיה חיה הוא

מרטין בובר. "על שלמותו של החניך משפיעה רק שלמותו של המחנך"
צילום: Joop van Bilsen / Anefo, ויקיפדיה

מקורות

בובר, מ', 1984. **תעודה ויעוד**, בתרגום מ' ה' בן שמאי, צ' וויסלבסקי, מ' ינון, ו' קלנר, ירושלים: הספריה הציונית עלייד ההסתדרות הציונית העולמית.